

GÖÇ ARAŞTIRMALARI VAKFI

Rusya Federasyonu Ülke Raporu: *İslam'ın Köklü Varlığı, Kurumsallaşma ve Müftülük Sistemi*

Nisanur Dardan

www.gocvakfi.org | info@gocvakfi.org

RUSYA FEDERASYONU ÜLKE RAPORU: İSLAM'IN KÖKLÜ VARLIĞI, KURUMSALLAŞMA VE MÜFTÜLÜK SİSTEMİ

YAZAR:

Nisanur Dardan

GÖÇ ARAŞTIRMALARI VAKFI

GRAFİK TASARIM:

Feyzanur Yetimoğlu

E ISBN:

978-625-5830-51-7

Göç Araştırmaları Vakfı

Hacettepe Mahallesi Fener Sokak No: 5

06230 Altındağ/Ankara, Türkiye

Tel.: (0312) 473 76 11

Fax: (0312) 473 79 14

Kitapçığın tüm yayın hakları Göç Araştırmaları Vakfına aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

GAV

GÖÇ ARAŞTIRMALARI VAKFI
MIGRATION RESEARCH FOUNDATION
مركز دراسات الهجرة

İçindekiler

1. Demografik Yapı ve Göç Tarihi: İlk Müslümanlar ve Yerlilik Meselesi	2
2. Dernekler, Müftülükler, Cemaatler ve Örgütlenme Süreçleri	5
3. Din-Devlet İlişkileri ve Anayasa	7
4. Kurumsallaşma, Tanıma Süreci ve Devletin Talebi	9
5. Camiler, Din Eğitimi ve İmamların Yetiştirilmesi	11
6. İslamofobi ve Kamusal Görünürlük	13
7. Kaynakça	15

1

DEMOGRAFİK YAPI VE GÖÇ TARİHİ: İLK MÜSLÜMANLAR VE YERLİLİK MESELESİ

Rusya'daki Müslüman nüfus, göç yoluyla oluşan Batı Avrupa örneklerinden farklı olarak, büyük ölçüde bu coğrafyanın yerli halklarına dayanır. Belçika, Fransa ve Almanya'daki Müslümanlar gibi ülkeye sonradan gerçekleşen göç hareketleri sonucunda yerleşmiş topluluklardan ziyade Rusya'daki Müslüman nüfusun önemli bir bölümü tarihsel olarak bu coğrafyada varlık gösteren yerli halklardan oluşmaktadır. Söz konusu topluluklar, bilhassa Rus İmparatorluğu'nun farklı dönemlerde yürüttüğü askerî genişleme ve fetih süreçleri neticesinde hâkimiyet altına alınarak imparatorluk sınırlarına dâhil edilen Müslüman halklardır. Dolayısıyla Rusya'daki Müslüman varlığının tarihsel oluşumu, esas itibarıyla dışarıdan gerçekleşen bir nüfus hareketinden değil, Rus siyasal egemenliğinin Müslümanların hâlihazırda yaşadığı coğrafyalara doğru genişlemesinden kaynaklanmaktadır.

Rus coğrafyasının İslamlaşmasının tarihi, İdil (Volga) Bulgar Devleti hükümdarı Almış Han'ın 922 yılında, Abbasi Halifesi Muktedir Billah'ın sevk ettiği elçilik heyeti aracılığıyla İslam'ı devletin resmî dini olarak ilan etmesine dayanmaktadır. İdil (Volga) bölge halkının İslam diniyle ilk teması ise çok daha eski bir tarihe, Arap fetihleri dönemine dayanmaktadır. Nitekim İslam, Müslüman Arap ordularının 7. yüzyılın ortalarında Kuzey Kafkasya'ya yönelen fetih hareketleriyle Dağıstan'a ulaşmış; Derbent, 652–653 yıllarındaki Arap akınlarının

ardından bölgenin ilk önemli İslam merkezlerinden biri hâline gelmiştir (Altınok, 2024, s. 2-7). Fakat bu temas, sınırlı ve yerel bir etki alanının ötesine geçememiştir. Bugünkü Rusya coğrafyasında İslam'ın kurumsallaşması açısından asıl dönüm noktası, İdil Bulgar Devleti'nin 922'de İslam'ı resmen benimsemesiyle yaşanmış ve tarihte İslamiyet'i devlet dini olarak kabul eden ilk Türk devleti olma unvanına sahip olmuştur (Üşenmez, 2023, s. 8). Bu gelişme, İdil-Ural bölgesinde İslam'ın kalıcı ve kurumsal bir yapı kazanmasının temelini oluşturmuştur.

1552'de Korkunç İvan'ın Kazan Hanlığı'nı işgal etmesi, Müslüman Tatarlar için acı bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde camiler ve medreseler yıkılmış, zorla Hristiyanlaştırma politikaları hayata geçirilmiştir. Rus hâkimiyetinin ilerleyen yüzyıllarda farklı Müslüman nüfusları kapsayacak biçimde genişlemesi, devletin Müslüman topluluklarla ilişkisini de yeni bir boyuta taşımıştır. Bu genişlemenin önemli aşamalarından biri Kırım'ın Rus hâkimiyetine girmesidir. Osmanlı himayesindeki Kırım Hanlığı, uzun süren Osmanlı-Rus mücadelelerinin ardından 1783 yılında Rusya tarafından ilhak edilmiştir. Rus hâkimiyetindeki Müslüman nüfusun genişlemesiyle birlikte, yalnızca baskı ve Hristiyanlaştırmaya dayalı politikaların yanında Müslüman toplulukları denetim altında tutmaya ve devletle bütünleştirmeye yönelik farklı uygulamalar da ortaya çıkmıştır. Gündüz'ün (1973) aktardığına göre, *"Rus Çariçesi II. Katerina (1729-1796) Rusya'daki Türk ve Müslümanları kendi tarafına çekmek ve kazanmak için, 1773, 1779, 1787, 1790, 1793, 1796, 1798 yıllarında, Kur'an-ı Kerim'in Arapçası ile tercüme tefsirlerini, bol, bol bastırarak bedava dağıtmıştır. Ancak, bu hareket, zamanla, Müslümanlar arasında aksi sonuçlar vermiş, hattâ birçok Hristiyan, İslâm dinini kabul etmiştir."* (Gündüz, 1973, s. 38) Çarlık Rusyası'nın Müslümanlara yönelik yaklaşımı, dönemsel ihtiyaçlar ve siyasal öncelikler doğrultusunda değişen uygulamalarla şekillenmiştir. Rusya'nın Müslüman topluluklara yönelik siyaseti, bu bakımdan yalnızca baskı ve din değiştirme politikaları üzerinden okunabilecek doğrusal bir seyir izlememiştir. Yemelianova (2002), Rusya ile İslam arasındaki tarihsel ilişkinin farklı dönemlerde çatışma, siyasal denetim, kurumsal uyum ve pragmatik iş birliği biçimlerinin iç içe geçtiği çok katmanlı bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede II. Katerina döneminde geliştirilen uygulamalar, Müslüman nüfusun yalnızca sınırlandırılmasına değil, aynı zamanda tanınmış dinî otoriteler aracılığıyla devlet düzenine eklemelenmesine yönelik daha kapsamlı bir idare anlayışının parçası olarak değerlendirilebilir.

1917 Devrimi ve Sovyet yönetiminin kurulmasıyla bu tarihsel seyrinde daha keskin bir kırılma yaşanmıştır. Sovyet döneminde uygulanan din karşıtı baskı politikaları, din adamlarının sürgün edilmesi, infaz edilmesi, cami ve medreselerin kapatılmasına yol açmıştır. Bu süreçte Moskova Merkez Camii imamı Abdullah Şemsutdinov ile Tatar din âlimi Muhammed Bubi gibi İslam liderleri idam edilmiştir. Cedid hareketinin önde gelen isimlerinden Musa Bigiyev ile Panislamist düşünür Tatar Abdürreşid İbrahim ise tutuklanmasının ardından ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Aynı dönemde Bubi, Muhammadiye ve Hüseyiniye medreseleri kapatılırken, Kazan'daki Mercani Camii gibi çok az sayıda ibadethane faaliyetini sürdürebildi.

Bugün Rusya Federasyonu'nda 182'yi aşkın etnik topluluk yaşamakta olup bunların önemli bir kısmı Müslümandır. (Federal State Statistics Service (Rosstat), 2012). Volga Tatarları, Sibiry Tatarları, Başkırtlar, Çeçenler, İnguşlar, Dağıstan halkları, Kabardeyler, Balkarlar, Karaçaylar, Adigeler, Çerkesler ve Nogaylar bu toplulukların öne çıkanlarıdır. Rusya'da din ve etnik köken kaydı resmî istatistiklerde tutulmadığından net rakam vermek güçtür. Fakat çeşitli kaynaklarda (Pant, 2017) Müslüman nüfusun 15-20 milyon arasında değiştiği tahmin

edilmektedir. Bu veri toplam nüfusun (~144 milyon) yaklaşık %10-14'üne tekabül etmektedir. Bu oranla İslam, Ortodoks Hristiyanlıktan sonra ülkedeki en büyük ikinci dinî topluluktur. Coğrafi olarak nüfusun çoğunluğu Volga-Ural bölgesi yoğunlaşırken, Moskova başta olmak üzere büyük şehirlerde de kayda değer bir Müslüman bulunmaktadır.¹

¹ Volga-Ural bölgesi, Doğu Avrupa'da Volga Nehri ile Ural Dağları arasında yer alan ve tarihsel olarak Tatar ve Başkırt nüfusunun yoğunlaştığı bölgeyi ifade eder (Crews, 2006)

2

DERNEKLER, MÜFTÜLÜKLER, CEMAATLER VE ÖRGÜTLENME SÜREÇLERİ

Rusya'daki dini örgütlenme, Batı Avrupa'daki gibi göçmen derneklerinden değil, Çarlık döneminden miras kalan müftülük (Russian Muftiate System) sisteminden oluşmuştur. II. Katerina, Müslüman topluluklarını kontrol altında tutmak amacıyla 1788'de Orenburg Mahkeme-i Şer'iyyesi'ni (bugünkü adıyla Rusya Müslümanları Merkezi Dinî İdaresi/ TsDUM)² kurdu. Kurum imamların yerleştirilmesinden sorumlu olmasının yanı sıra Müslümanların nüfus kayıtlarını da devlet adına yürüten resmî bir organa dönüşmüştür. Müftülük sisteminin ortaya çıkışı, yalnızca dinî hizmetlerin idari bir çatı altında toplanması olarak değil, Rus İmparatorluğu'nun Müslüman tebaasıyla kurduğu ilişkinin yeniden düzenlenmesi bağlamında ele alınmalıdır. Tuna (2015) *Imperial Russia's Muslims: Islam, empire and European modernity* kitabında, bilhassa İdil-Ural Müslümanları üzerinden, devletin İslam'ı kurumsal mekanizmalar aracılığıyla idare etme çabalarının dinî otoritenin yeniden biçimlenmesi, imparatorluk yönetimine eklemlenme ve modernleşme süreçleriyle eş zamanlı olarak geliştiğini göstermektedir. Bu açıdan 1788'de Orenburg Mahkeme-i Şer'iyyesi'nin kurulması, Müslümanların dinî yaşamının tanınmasının yanı sıra söz konusu alanın devlet tarafından tanımlanan kurumsal sınırlar içerisinde düzenlenmesinin de önemli bir aşamasını oluşturmuştur.

2 İngilizce: Central Spiritual Administration of Muslims of Russia.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'daki Müslüman dinî idaresi tek merkezli yapısını kaybetmiş, farklı dinî otoritelerin faaliyet gösterdiği çoğulcu bir kurumsal yapı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, 1996 yılında Ravil Gaynutdin liderliğinde kurulan Rusya Müftüler Konseyi (RMK/SMR), TsDUM'un otoritesini kabul etmeyen Tataristan, Başkurdistan ve Asya Rusyası müftülüklerini bünyesinde toplamıştır. Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkes müftülükleri ise herhangi bir merkezî yapıya bağlı olmaksızın faaliyetlerini sürdürmüştür. Böylece Rusya'da dinî temsil, tek bir kurum tarafından yürütölmek yerine farklı müftölüklerin eş zamanlı olarak faaliyet gösterdiği çok merkezli bir sisteme dönüşmüştür.

Cemaat düzeyinde ise 1990'lardan itibaren Tebliğ Cemaati, Nurcu (Said Nursi) çevreleri, çeşitli Selefi/Vahhabi eğilimli gruplar ve Hizbu't-Tahrir gibi yapılar özellikle Kuzey Kafkasya ve Tataristan'da faaliyet göstermiştir.³

Siyasi parti düzeyinde bağımsız bir 'Müslüman parti' geleneği güçlü değildir. 1995'te kurulan Nur (İttifak-ı Müslimin/Union of Muslims of Russia) gibi küçük siyasi oluşumlar geri planda kalmış, ilerleyen dönemde ise dinî temelli partilerin kurulması fiilen zorlaştırılmıştır (Rusya'da din temelli parti kurulması 2001 tarihli Siyasi Partiler Kanunu ile de kısıtlanmıştır). Aynı zamanda siyasi temsil, genellikle Tataristan ve Çeçenistan gibi Müslüman ağırlıklı bölgesel yönetimleri ve bu cumhuriyetlerin liderleri (örneğin Çeçenistan'da Ramzan Kadirov'un 'geleneksel Sufi İslam'ı devlet eliyle destekleyen modeli, Tataristan'da eski Cumhurbaşkanı Mintimer Şaymiyev ve ideolog Rafael Hakimov'un öncülüğünde geliştirilen, İslam'ı laik-modern değerlerle uzlaştırmayı hedefleyen 'Avro-İslam' (Euro-İslam) modeli) yaklaşımı üzerinden şekillenmektedir.

3 2003 yılında Rusya Yüksek Mahkemesi tarafından "terör örgütü" ilan edilerek yasaklanmıştır.

3

DİN - DEVLET İLİŞKİLERİ VE ANAYASA

Rusya Federasyonu Anayasası (1993)'nın 14. maddesi, Rusya'yı laik bir devlet olarak tanımlar. Hiçbir din, devlet dini veya zorunlu din olarak kabul edilemez. Aynı madde, dinî birliklerin devletten ayrı olduğunu ve kanun önünde eşit statüye sahip bulunduğunu da vurguluyor. (Rusya Federasyonu Anayasası, 1993, md. 14) Anayasa'nın 28. maddesi ise herkese vicdan ve din özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Bireylere tek başına veya başkalarıyla birlikte herhangi bir dine inanma ya da hiçbir dine inanmama, dinî veya diğer inançlarını serbestçe seçme, yayma ve bu inançlar doğrultusunda hareket etme hakkını tanımaktadır. 2020 anayasa değişiklikleriyle 67.1. maddenin ikinci fıkrasına, Rus halkının atalarından devraldığı 'Tanrı inancı'na atıfta bulunan bir fıkra eklenmiştir. Fakat bu değişiklik, Anayasa'nın 14. maddesinde düzenlenen laiklik ilkesini değiştirmemekle beraber Rus Ortodoks Kilisesi'ni resmî devlet dini hâline getirmemiştir.

Fakat uygulamada Rusya, Fransız tipi katı bir laiklik yerine, resmî söylemde "geleneksel dinler" kavramını benimsemiştir. 1997 tarihli "Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Birlikler Hakkında Federal Kanun" un başlangıç (preamble) bölümü, Hristiyanlık (Ortodoksluk), İslam, Budizm ve Yahudiliği Rusya halklarının tarihi mirasının ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul etmektedir (Federal Kanun No. 125-FZ, 1997, Başlangıç). İslam'ın hukuken 'tanınmadığı' değil

aksine devletin dört büyük geleneksel din⁴ arasında en başından beri kabul ettiği anlamına gelir.

Aynı 1997 kanunu, yeni kurulacak dinî örgütlerin kurumsal kimlik ve tam faaliyet hakkı kazanabilmesi için ülkede en az 15 yıldır faaliyette bulunduğunu belgelemesini şart koşarak, kayıtlı ana müftülüklerin dışında kalan küçük veya yeni cemaatlerin önüne ciddi bürokratik engeller koymuştur (Federal Kanun No. 125-FZ, 1997, md. 9, 11 ve 27). Bu düzenleme, bilhassa merkezî bir dinî örgüte bağlı olmayan yeni topluluklar açısından kayıt ve tüzel kişilik kazanma sürecini zorlaştıran bir unsur hâline gelmiştir. Bu doğrultuda sonraki uygulamalara ilişkin raporlarda kayıt ve yeniden kayıt işlemlerinin önemli ölçüde zaman, emek ve hukuki maliyet gerektirdiği, bazı Müslüman grupların ise yeniden kayıt sürecinin kendileri açısından sınırlı fayda sağlayacağını düşündükleri belirtilmiştir (U.S. Department of State, 2006). 2016 yılında kabul edilen ve “Yarovaya Yasası” olarak bilinen düzenlemeler ise misyonerlik faaliyetlerini daha sıkı kurallara tabi tutmuş; 125-FZ sayılı kanuna eklenen 24.1 ve 24.2. maddelerle misyonerlik faaliyetlerinin kapsamı, gerçekleştirilebileceği alanlar ve bu faaliyetleri yürütebilecek kişilere ilişkin koşullar ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir (Federal Kanun No. 374-FZ, 2016; Federal Kanun No. 125-FZ, 1997, md. 24.1–24.2).

4 Hristiyanlık, İslam, Budizm ve Yahudilik

4

KURUMSALLAŞMA, TANIMA SÜRECİ VE DEVLETİN TALEBİ

Rusya’da tarihsel olarak var olan müftülük kurumu bu ihtiyacı önemli ölçüde karşılamıştır fakat tek bir hiyerarşik çatı hâlâ mevcut değildir. Devlet, 2000’li yıllardan itibaren dinî topluluklarla ilişkileri kurumsallaştırmak amacıyla Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Dinî Birliklerle İşbirliği Konseyi gibi danışma organları oluşturmuştur. Çeşitli bölgesel düzeyde ‘İslam Eğitim Konseyi’ (2010, RMK bünyesinde) gibi koordinasyon organları kurulmuştur. Bu konsey, 2017’de yüksek İslam öğretimi için ortak eğitim standartları geliştirme çalışması yürütmüştür.

Devletin kurumsallaşmaya yönelik somut ve doğrudan talebi, güvenlik kaygılarından kaynaklanan ‘yerli imam’ ve ‘geleneksel İslam’ oluşturma projesidir. Bilhassa 1990’lardaki Çeçen savaşları, 2004 Beslan katliamı ve 2000’ler sonrasında Rusya kökenli gençlerin IŞİD’e katılım süreçleri devlet kontrolünde bir ‘geleneksel İslam’ modelini teşvik etmeye yöneltmiştir. Bu kapsamda devlet, müftülükler üzerinden imam atamalarını dolaylı biçimde denetlemekte, kayıt dışı veya ‘radikal’ bulunan vaizleri güvenlik gerekçesiyle yasaklamıştır. Sovyet sonrası dönemde İslam’ın Rusya’daki konumu, yalnızca din özgürlüğü ve kurumsal yeniden yapılanma bağlamında değil, kimlik ve güvenlik politikalarının kesişiminde de şekillenmiştir. Hunter ve arkadaşları (2004), Rusya’daki İslam meselesini Müslüman toplulukların kimlik arayışları, siyasal dönüşüm süreçleri ve devletin güvenlik kaygı-

ları arasındaki karşılıklı ilişki üzerinden ele almaktadır. Bu perspektif, federal yönetimin bir taraftan devletle uyumlu ve “geleneksel” olarak tanımlanan İslami kurumları desteklerken diğer taraftan radikalleşme veya ayrılıkçılıkla ilişkilendirdiği dinî hareketlere yönelik daha sınırlayıcı politikalar geliştirmesini anlamlandırmak açısından açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

5

CAMİLER, DİN EĞİTİMİ VE İMAMLARIN YETİŞTİRİLMESİ

Rusya genelinde cami sayısı kaynaklar arasında değişmekle birlikte 8.000 ile 10.000 arasında belirtilmektedir. (Rusya Müslümanları Dinî İdaresi, 2021) Sovyet döneminde birkaç düzine camiye kadar düşen sayının, 1990 sonrası hızlı bir restorasyon ve yeni inşaa dalgasıyla katlanarak arttığını göstermektedir (RIA Novosti, 2014). Sembolik açıdan önemli yapı, 1904'te inşa edilen, Sovyet döneminde kapanmayan tek cami olma özelliğini taşıyan Moskova'nın eski camisinin yanı sıra, 2015'te yeniden inşa edilerek açılan ve eşzamanlı 10.000 kişi kapasiteli Moskova Merkez (Katedral) Camii'dir⁵ (Spiritual Administration of Muslims of the Russian Federation [DUM RF], 2021). Kazan'daki Kul Şerif Camii ve Ufa'daki 'Lale Camii' de bölgesel simge yapılar arasındadır.

Devlet okullarında din eğitimi, 2012'den itibaren ülke genelinde uygulamaya konan "Din Kültürleri ve Laik Etik Esasları" adlı zorunlu dersin bir dalı olarak yürütülmektedir. Aileler çocukları için Ortodoks kültürü, İslam kültürü, diğer din kültürleri, dünya dinleri tarihi veya laik etik modüllerinden birini seçebilmektedir.

İmamların yetiştirilmesi, Rusya'nın İslam politikasındaki önemli güvenlik meselelerinden biridir. Sovyet sonrası dönemde yerli din eğitimi altyapısının zayıf kalması nedeniyle imamların çoğu eğitimini yurt dışında (Suudi Arabistan, Mısır, Türkiye) almış, bu durum

5 Türkiye Diyanet Vakfı'nın da katkılarıyla

devlet kontrolü dışındaki, bazen radikal sayılan öğretilerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu kaygıyla devlet, 2017'de Tataristan'da Bulgar İslam Akademisi'ni kurarak yurt içinde imam yetiştirmeyi amaçlamış ve Kazan'daki Rusya İslam Üniversitesi de benzer bir işlevi sürdürmektedir. Bu yaklaşım devletin en üst düzeydeki söylemine de yansımaktadır. Akademinin kuruluşundan yaklaşık sekiz yıl sonra, 2025 yılında Tatar-İnform muhabiri Artur Halilullov'un Rusya'nın İslam dünyasıyla ilişkilerine yönelik sorusuna verdiği yanıtta Putin, Tataristan'da Bulgar İslam Akademisi'nin kurulmasını "çok önemli bir karar" olarak değerlendirek Rusya'nın kendi topraklarında İslam alanında uzmanlar yetiştirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Rusya Devlet Başkanlığı, 2025).

6

İSLAMOFOBİ VE KAMUSAL GÖRÜNÜRLÜK

Resmî düzeyde devletin İslam'ı 'geleneksel din' olarak kucaklayan söylemine rağmen, toplumsal düzeyde İslam'ın kamusal görünürlüğü ciddi bir kutuplaşma konusu olmaya devam etmektedir. 1 Eylül 2004 tarihinde Rusya'ya bağlı Kuzey Osetya'da gerçekleşen ve 330'dan fazla insanın ölümüyle sonuçlanan terör eylemi 2004 Beslan Okulu baskını, kamuoyunda İslam'a yönelik güvensizliğin belirgin şekilde arttığı bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu olaydan sonra Rus medyasında ve kamuoyunda İslam'ın terörle ilişkilendirildiği bir söylem güçlenmiş, Moskova ve Kostroma, Voronej, Kaliningrad gibi Müslüman nüfusun az olduğu şehirlerde yerel yönetimlerin yeni cami inşası taleplerini reddetmiştir.

Başörtüsü (hijab) meselesi de gerilim kaynaklarından biridir. 2012-2013'te Stavropol bölgesinde, okullarda başörtüsü takan Müslüman kız öğrencilerin derslere alınmaması geniş tartışma yaratmış, olay Rusya Anayasa Mahkemesi'ne kadar taşınmış ve benzer kısıtlamalar zamanla Kuzey Kafkasya'daki bazı üniversitelere⁶ de sıçramıştır. 2013 yılında Krasnoyarsk Devlet Tıp Üniversitesi'nde Dağıstan kökenli bir öğrencinin başörtüsü taktığı gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılması, Rusya'da din özgürlüğü ve eğitim kurumlarında dinî sembollerin kullanımına ilişkin tartışmaları yeniden gündeme taşımış ve kamuoyunda ge-

6 Kuzey Kafkasya Federal Üniversitesi (NCFU), Pyatigorsk Devlet Üniversitesi (PGU), Stavropol Devlet Tıp Üniversitesi

niş yankı uyandırmıştır. Sakallı erkeklerin ve başörtülü kadınların iş bulmakta ayrımcılığa maruz kalması da gündeme getirilen bir diğer sorundur (The Moscow Times, 2024).

İslam'ın kamusal görünürlüğüne ilişkin bu tartışmalar, 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna savaşıyla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Savaş, Rusya'daki Müslümanların yalnızca toplumsal görünürlüğüne değil, devletle kurdukları kurumsal ilişkinin niteliğini de yeniden gündeme taşımıştır. Bu durum, Rusya'daki İslam-devlet ilişkilerinin tarihsel gelişiminden bütünüyle bağımsız değildir. Crews (2006), Rus devletinin Müslümanları yalnızca güvenlik eksenli politikalar aracılığıyla yönetmediğini, aynı zamanda devlet tarafından tanınan dinî otoriteleri kurumsal yapıya dâhil ederek İslam'ı yönetilebilir bir dinî alan içerisinde konumlandığını ortaya koymaktadır. Yemelianova (2002) da Rusya ile İslam arasındaki tarihsel ilişkinin yalnızca çatışma veya karışıklık üzerinden açıklanamayacağını, devlet kontrolü, kurumsal uyum ve iş birliği biçimlerinin farklı dönemlerde iç içe geçtiğini göstermektedir. Sovyet sonrası döneme ilişkin değerlendirmesinde Laruelle (2021) ise Rusya'nın İslam politikasını, belirli İslami hareketlerin güvenlikleştirilmesi ile devlet tarafından "geleceksel İslam" olarak tanımlanan yapıların siyasal ve toplumsal sisteme entegrasyonu arasında kurulan bir denge üzerinden açıklamaktadır.

Ukrayna savaşı, bu tarihsel ilişkinin güncel dönemde yeniden biçimlendiği alanlardan biri olmuştur. Rusya'daki başlıca resmî Müslüman kurumların ve müftülüklerin önemli bir bölümü savaşın başlangıcında federal yönetimin politikalarıyla büyük ölçüde uyumlu açıklamalar yapmış, ancak kurumların savaşı gerekçelendirme biçimleri ve kullandıkları dinî söylemler arasında belirgin farklılıklar ortaya çıkmıştır. Sibgatullina (2022), bu tutumu yalnızca dinî kanaatlerin bir yansıması olarak değil, müftülüklerin devlet karşısında sadakat gösterme ve Rusya'daki İslami temsil alanındaki konumlarını koruma çabalarıyla birlikte değerlendirmektedir. Laruelle (2023) de savaşın Rusya'daki İslam'ın siyasal ve kamusal konumunu daha görünür hâle getirdiğini, bununla birlikte Müslüman nüfusun savaşa ilişkin tutumunun homojen olmadığını vurgulamaktadır.

Bu farklılaşma bilhassa Müslüman nüfusun yoğun olduğu Kuzey Kafkasya'da daha görünür hâle gelmiştir. Eylül 2022'de ilan edilen kısmi seferberliğin ardından Dağıstan'da ortaya çıkan protestolar, resmî dinî kurumların devlet politikalarıyla uyumlu söylemlerinin Müslüman toplumun tamamının yaklaşımını temsil etmediğini göstermiştir. Bununla birlikte söz konusu tepkileri yalnızca dinî kimlik üzerinden değerlendirmek yeterli değildir. Laruelle (2023), Dağıstan ve Çeçenistan gibi bölgelerin savaşa askerî katılım bakımından orantısız biçimde öne çıktığını belirtirken, bu bölgelerdeki savaş karşıtı tepkilerin sosyoekonomik eşitsizlikler, seferberliğin bölgesel dağılımı ve Rusya'daki merkez-çevre ilişkileriyle birlikte ele alınması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle Ukrayna savaşı bağlamında Rusya'daki Müslümanları homojen bir siyasal veya toplumsal aktör olarak değerlendirmek yerine, devletle yakın ilişki içerisindeki resmî dinî kurumların tutumları ile farklı bölgesel ve toplumsal Müslüman aktörlerin yaklaşımlarını birbirinden ayırmak daha açıklayıcı görünmektedir.

7

KAYNAKÇA

- Aleskerli, A. (t.y.). *Rusya Federasyonu Anayasası*. Türk Anayasa Hukuku Sitesi. <https://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>
- Altınok, Y. S. (2024). İslâm müelliflerinin eserlerinde Lezgiler ve Müslüman oluş süreçleri. S. Orhankazi & N. Hangül (Ed.), *Türkiye ve Rusya tarihi üzerine yazıları* içinde (ss. 1–16). Sonçağ Akademi.
- Crews, R. D. (2006). *For prophet and tsar: Islam and empire in Russia and Central Asia*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1pncqjc>
- Federal State Statistics Service [Rosstat]. (2012). *Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года. Том 4: Национальный состав и владение языками, гражданство* [2010 Tüm Rusya Nüfus Sayımı sonuçları. Cilt 4: Etnik yapı, dil bilgisi ve vatandaşlık]. Статистика России. https://rosstat.gov.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/vol4pdf-m.html
- Gündüz, M. (1973). İlk Kur'ân-ı Kerîm basmaları. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 22(1–2), 34–40.
- Hunter, S. T. (2004). *Islam in Russia: The politics of identity and security*. M. E. Sharpe. <https://doi.org/10.5823/jarees.2004.138>
- Laruelle, M. (2021). *Russia's Islam: Balancing securitization and integration* (Russie.NEI. Visions No. 125). Institut français des relations internationales. <https://www.ifri.org/en/papers/russias-islam-balancing-securitization-and-integration>
- Laruelle, M. (2023). *Russia at war and the Islamic world* (Russie.NEI.Visions No. 127). Institut français des relations internationales. <https://www.ifri.org/en/papers/russia-at-war-and-islamic-world>
- Pant, H. (2017, 6 Mart). *Russia's demographic trajectory: Dimensions and implications*. Observer Research Foundation. <https://www.orfonline.org/research/russia-s-demographic-trajectory-dimensions-and-implications>

- President of the Russian Federation. (2025, 25 Kasım). *Указ Президента Российской Федерации № 858 «О Стратегии государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2036 года»* [Rusya Federasyonu Devlet Milliyetler Politikası'nın 2036'ya kadar olan dönemine ilişkin Strateji hakkında 858 sayılı Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi]. Official Internet Portal of Legal Information. <https://publication.pravo.gov.ru/document/0001202511250024>
- RIA Novosti. (2014, 17 Kasım). *СМР: число мечетей в РФ превысило 7 тысяч — это беспрецедентный рост* [Rusya Müftüler Konseyi: Rusya Federasyonu'ndaki cami sayısı 7 bin aştı—Bubenzerigörülmemiş bir artış]. <https://ria.ru/20141117/1033687343.html>
- Russian Federation. (1997, 26 Eylül). *Федеральный закон № 125-ФЗ «О свободе совести и о религиозных объединениях»* [Vicdan özgürlüğü ve dinî birlikler hakkında 125-FZ sayılı Federal Kanun]. ConsultantPlus. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_16218/
- Rusya Federasyonu İslam Eğitim Konseyi. (t.y.). *Resmî web sitesi*. 3 Eylül 2026 tarihinde <http://islamobr.ru> adresinden erişildi.
- Sibgatullina, G. (2022). *Russia's Muslim leaders on the invasion of Ukraine: United in a display of loyalty, divided in competition for power* (PONARS Eurasia Policy Memo No. 765). PONARS Eurasia. <https://www.ponarseurasia.org/russias-muslim-leaders-on-the-invasion-of-ukraine-united-in-a-display-of-loyalty-divided-in-competition-for-power/>
- Spiritual Administration of Muslims of the Russian Federation. (2021, 23 Eylül). *В Московской Соборной мечети презентовали фотоальбом «Мечети России»* [Moskova Katedral Camii'nde "Rusya'nın Camileri" fotoğraf albümü tanıtıldı]. <https://www.muslim.ru/articles/287/31209/>
- The Moscow Times. (2024, 28 Ekim). *Russia's Vladimir Region bans hijabs in schools*. *The Moscow Times*. <https://www.themoscowtimes.com/2024/10/28/russias-vladimir-region-bans-hijabs-in-schools-a86827>
- Tuna, M. (2015). *Imperial Russia's Muslims: Islam, empire and European modernity, 1788–1914*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139506366>
- U.S. Department of State. (2006). *International Religious Freedom Report 2006: Russia*. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. <https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/irf/2006/71403.htm>
- Üşenmez, E. (2023). Acceptance of Islam by Turks and the first translations of the Qur'an in Turkic. *Bulletin of the Khalel Dosmukhamedov Atyrau University*, 69(2), 6–14. <https://doi.org/10.47649/vau.2023.v69.i2.01>
- Yemelianova, G. M. (2002). *Russia and Islam: A historical survey*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230288102>

daha fazla bilgi için

/goc_vakfi

/gocarastirmalarivakfi